

ATT ANMÄLA VÅLD – EN PRAKTIK INOM LOKALA KULTURER

AV MALIN ÅKERSTRÖM

På senare tid har interpersonellt våld betraktats som ett samhällsproblem och fått stort utrymme i den allmänna debatten. (Balvig, 1995). Fokuseringen i Sverige har efterhand också inkorporerat våld som yrkesrisk. I debatten presenteras siffror över hur vanligt sådant våld är, var det förekommer och vilka som drabbas. I en tidigare artikel har de tabeller och diagram som använts beskrivits som retoriska argument. (Åkerström, 1996).

Kriminalstatistik är besvärlig. Ändå används sådan i stor utsträckning: den är bekväm och lättillgänglig. I diskussioner om svårigheter kring tolkningar av sådan statistik brukar man tala om 'mörkertal' vilket avser den del av brottsligheten som inte når registren. Mörkertalen är i sin tur avhängiga det man brukar benämna 'anmälningsbenägenhet'. Om denna kan man i "Konsten att läsa statistik om brott och brottslingar" läsa att "Beslutet att anmäla ett brott till polisen föregås av ett rationellt val" (Brottsförebyggande rådet, 1993, s. 18). Detta val sägs för egendomsbrott ha att göra med t ex försäkringsfrågor: lönar det sig att anmäla? Beträffande våldsbrott sägs benägenheten dels bero på den sociala relationen mellan gärningsman och offer, dels med den allmänna normbildningen i samhället. Nedan kommer en annan aspekt att diskuteras: anmälningar som återspeglar lokala kulturer. Arbetsplatspraktiker beträffande arbetsskade – och polisanmälningar analyseras.

ATT ARBETSSKADEANMÄLA

I en undersökning av 1.600 landstingsanställda visade det sig att skillnaderna i anmälningspraktiken mellan arbetsplatserna var stora. För att illustrera detta kan två grupper jämföras vars utsatthet mätt i andel som uppgav att patienter slagit, rivit eller klöst dem, var likartad.

Tabell 1

"Har du skrivit någon arbetsskadeanmälan på grund av att du blivit skadad eller hotad av patienter eller anhöriga?"

Procent

	Mentalsjukhus	Sjukhem/långvård
Ja	52	20
Nej	48	80
Antal intervjuade	291	250

Anmärkning. Frågan ställdes till dem som angivit att de blivit slagna, rivna, klösta av patienter.

Fler anställda på mentalsjukhus arbetsskadeanmäler alltså. Detta gäller inte enbart i jämförelse med anställda inom åldringsvården utan också med dem som arbetar inom akutvården, på vårdcentraler osv. En förklaring skulle kunna vara att mentalskötarna blir mer skadade. Deras patienter är förvisso yngre och starkare än sjukhemets. På dessa vårdas övervägande äldre kvinnor, vars slag, örfilar, danska skallar etc sannolikt inte kan skada lika mycket. Men detta synes inte vara hela förklaringen. I samtalsintervjuer gavs svar som tyder på att de lokala vårdkulturena utarbetat olika praktiker beträffande arbetsskadeanmälningar. För att illustrera skillnaderna kan först ett uttalande från en skötare inom psykiatrin i Malmö användas.

I: När du fick en kaffekopp på dig [som en patient kastat], blev det arbetsskadeanmälan?

Ip: Ja, det *ska* man ju göra, så det gjorde jag nog. (Min kursivering)

Att arbetsskadeanmäla tillhör inte bara det man gör; formuleringen associeras närmast till en plikt. Här synes finnas en tradition, en norm – som också uttrycks i många andra intervjuer – som understöder tanken och sannolikt praktiken att arbetsskadeanmäla. Uttalandet kan jämföras med uttalanden i intervju från ett sjukhem:

Ip: Han den mannen drämde till här en gång, på bröstet, så jag har en knuta kvar. Jag har varit och kollat det men det var antagligen en inflammation som jag har fått av slaget.

I: Har du anmält det som yrkesskada?

Ip: Nej det visste inte jag man skulle göra. Man ska nog egentligen göra det.

Arbetsskadeanmälningar tycks inte vara något som aktualiserats inom arbetsgruppen: "nej, det visste jag inte att man skulle göra". Visserligen anser även denna intervjuade att man nog ska anmäla. Men för hennes del urgröps uttalandet med adverbet "nog", dels rör sig kanske detta "skall" om en reflektion kring den egna försäkringssituationen. Synsättet, som avspeglar anmälningarnas manifesta funktion, var vanligt i intervjuerna med anställda på vårdcentraler och på sjukhem.

För de anställda inom psykiatrin däremot rörde sig "ska" uttalanden ofta om helt andra saker. Oftast handlade det om att synliggöra arbetsbelastning. Intresset för att framhålla detta kunde enligt våra respondenter härröra från arbetsledare, men oftare fackliga representanter. Statistiken kan alltså mycket medvetet användas i retoriska syften. (Best, 1989). Något som framträder i en intervju med en undersköterska som för närvarande arbetar på en akutmottagning men beskriver erfarenheterna från ett mentalsjukhus:

I: Har du arbetsskadeanmält nån gång?

Ip: Ja det har jag, men det var inte här. Det var när jag jobbade på Östra sjukhuset [ett mentalsjukhus], på intagningsavdelningen. Då fick man, det var titt som tätt vi skrev. Dom revs ju och klöstes och allt sånt. Allting arbetsskadeanmäldes. Vi hade vår, han

var facklig företrädare, allting skrevs. Bara det var en liten skråma på handen, allting rapporterades. Men jag tror inte det var för patientens skull utan jag tror mer det var för att dom ville ha en statistik och få bättre lön: "Så här är det."

Citaten och siffrorna i tabellen ovan åskådliggör skillnader mellan olika vårdkulturer. De döljer emellertid de stora variationer som kan finnas inom en och samma avdelning. Förändringar inom samma avdelning kan bero på att man fått nya arbetsuppgifter och/eller en pådrivare i anmälningspraktiken. Så var fallet vid en rehabiliteringsklinik där man börjat ta emot en del hjärnskadade patienter. En tjänsteman från företagshälsan beskrev i ett samtal om våld och hot från patienter, deras anmälningspraxis i jämförelse med tidigare:

– Vi har rehab-klinik nu på Orup. Ja den har ju funnits där länge i och för sig, men den har ändrat lite inriktning och tar emot lite andra patienter, har mer hjärnskadade osv. Nu kommer anmälningarna från dom, där dom upplever att dom är utsatta på ett sätt som dom aldrig har varit innan.

Att personalen på rehabiliteringskliniken i Orup i högre grad än tidigare anmälde arbetsskador skall inte enkelt förstås som ett utslag av fler hjärnskadade, aggressiva patienter: en "biljardbollsmodell" där enkla orsaksmekanismer ses i form av kraft och riktning i bollens stöt. När avdelningen så småningom specialiserade sig på enbart hjärnskadade patienter beskrevs inte längre dessa som aggressiva. Vid tidpunkten för intervjun ovan hade emellertid personalen tidigare i huvudsak arbetat med somatisk rehabilitering varför de hjärnskadade var ett nytt inslag i arbetet. Dessa ansågs svåra eftersom de då uppfattades som mycket aggressiva.¹ Arbetsledaren ville uppenbarligen använda anmälningarna som ett verktyg i diskussionerna om den nya inriktningen:

– Jag har uppmanat personalen att arbetsskadeanmäla. Vi behöver tillbudsanmälan, inte för att få ersättning men för att få fram statistik.

När man vill dokumentera "vårdtyngd" genom anmälningar om hot och våld från patienter handlar det om att presentera de specifikt fysiska och psykologiskt betungande inslagen i det egna arbetet. Inom andra vårdavdelningar sades sådan dokumentation utgöras av att man mätt tunga lyft, antal vändningar av patienter etc. Vid en psykiatrisk geriatrisk klinik berättade man att det under en period skrevs väldigt mycket arbetsskadeanmälningar. På denna avdelning hade man en vårdideologi som föreskrev att patienterna skulle ges så lite lugnande tabletter som möjligt. Samtidigt sades detta resultera i att patienterna ibland kunde uttrycka oro, ångest, ilska osv. genom fysisk aggressivitet. Då intervjuarna frågar varför anmälningarna skrevs, säger avdelningsföreståndaren:

– Ja, kanske för att visa vilken tyngd det är på avdelningen. För vårdtyngden är ju svår att mäta på en sån här avdelning. För just som vi, låter dom va uppe och va gående...,

då kan man inte mäta lyft och vända, på det viset. Utan då blir det den här psykiska tyngden. Så tänkte vi, vi skulle göra så för att visa den biten.

Enligt intervjuerna kunde praktiken variera även på de avdelningar där personalen syntes ha en principiell policy att anmäla. En arbetsledare eller fackrepresentant som drivit frågan kunde ersättas av en annan som inte var lika intresserad. Den intervjuade ovan berättade att det skrevs mycket "under en period". Nedan ser vi hur den intervjuade refererar till hur det "ett tag" skrev om nästan allting. Sedan minskar praktiken: Att skriva anmälningar har för de flesta inget egenvärde, aktiviteten i sig kan te sig tidsödande och tråkig.

I: Gör alla det här (arbetsskadeanmäler)?

Ip2: Jag tror det slarvas mycket.

Ip1: Om det är rejäla då skrivs det... ett tag skrevs det ju om nästan allting.

Ip2: Men är det rejäla slags så – Men det blev så mycket skrivande (skratt).

Ip2: Ja det blev för mycket... usch ja...

I: Inte bara ett litet papper?

Ip1: Nej det ska hit och dit, försäkringskassor och... Det är en stor apparat. (Sköterskor från en psykiatrisk geriatrikavdelning)

Ovan har jag särskiljt de manifesta skälen att arbetsskadeanmäla (de enskildas ekonomiska försäkring) och de latent (som yrkes- eller facklig retorik) av analytiska skäl. I verkligheten integreras sannolikt det som i rapporten "Konsten att läsa statistik om brott och brottslingar" benämndes som 'rationella val' och den kulturella praktiken på den lokala arbetsplatsen. Den som anmäler legitimerar sannolikt sitt handlande delvis utifrån den gemensamma moralstrukturen, samtidigt som de tänker sig att eventuellt få ersättning för en skada. Sålunda kan det sistnämnda formuleras med pliktanslaget, det socialt deriverade, det är något man "ska". En skötare på en geriatrik psykiatrisk avdelning:

I: Har du arbetsskadeanmält?

Ip: Jo det har man ju gjort. Och även om det inte blivit nånting åt det, så har det ju ändå registrerats. Så det... Jo det tycker jag man ska göra. Om man får slag mot ansiktet och så. Det är sånt som kan visa sig senare. Så det ska ju göras.

ATT POLISANMÄLA

Beträffande polisanmälningar synes inte någon lokal vårdkulturpraktik ha utvecklats. Det är den enskildes ensak. Dessutom är det en ovanlig praktik. Mycket få sjukvårdsanställda har polisanmält en patient; i den kvantitativa intervjuundersökningen uppgav 2 % att de gjort detta.

En polisanmälan innebär till skillnad från en arbetsskadeanmälan potentiellt negativa konsekvenser för patienten: man utlämnar de patienter man är satt att värna om. En sådan handling kan därför sägas gå på tvärs mot yrkesrollen – att vårda, hjälpa, behandla. På en fråga om man polisanmäler svarar t ex denna läkare:

– Nej... Vi är ju till för att behandla och vårda. Och för det mesta så förstår man ju att någon gjort detta för att hon eller han var förvirrad, inte visste vad han gjorde, rädd eller kände sig hotad...

Det kan emellertid enligt samma läkare finnas situationer då hon skulle vara beredd att polisanmäla. Resonemanget är dock strikt hypotetiskt:

Ip: ... om någon skulle hota mig för att jag skulle sjukskriva eller skriva ut Valium, men vara vid sina sinnens fulla bruk. Eller ringa och terrorisera mig, så skulle jag nog, borde göra det...

I: Men hypotetiskt?

Ip: Ja.

I: Vet du om nån gjort det?

Ip: Nej jag tror inte det. Att man begärt polishandräckning eller hjälp från polisen, ja. Men inte polisanmält... det är klart man skulle kunna: „våld mot tjänsteman“ är det ju, men...

(Allmänpraktiserande läkare)

Tar man fasta på det sistnämnda uttalandet – den juridiska definitionen – kan man trots allt finna en kulturell praktik som rör *hela* vårdområdet. (Ovan sades polisanmälningar inte ha utformats som lokala praktiker). Denna legala konstruktion framstår här som främmande, medan den appliceras på ett sätt som i jämförelse framstår som rutinmässigt inom polisens yrkeskår.

Att man inte polisanmäler beror alltså delvis på att man menar att patienterna som varit våldsamma är sjuka eller “inte vet vad det gör”. De som arbetar med vissa patientgrupper – mentalsjuka, senila – synes betrakta polisanmälningar som utan relevans. Men även inom andra vårdkontext används dessa argument. I en intervju med en jourgrupp berättade sjuksköterskor om en ung man som vid ett kvällsbesök på vårdcentralen börjat slåss. De ringde till sist polisen för att få hjälp, men anmälde inte:

I: Tog dom honom?

Ip1: Nej dom släppte honom.

Ip2: I och med att vi inte anmälde.

I: Varför ville ni inte anmäla? För att ni tyckte synd om honom?

Ip1: Ja, dels det. Och han var såpass drogad att... Han visste inte vad han gjorde.

De få intervjuade som uppger att de polisanmält patienter återfanns framförallt på akutmottagningen. Detta är förmodligen symptomatiskt: de som vårdar hjärnskadade, senila eller i övrigt psykiskt sjuka anmäler inte dem vars aggressivitet ses som en del av den sjukdom som skall behandlas. På vårdavdelningar lär man dessutom känna patienterna under en längre tid, varför det där sannolikt känns mer främmande att polisanmäla en patient.

Polisanmälningarna beskrevs i termer som gav intryck av enskildas strävan (‘jag’ och inte ‘vi’) att uttrycka en symboliska markering. Utsikterna att få ersättning upfattades som mycket små. De anställda ville poängtera att de inte godkänner våld som

en del av arbetsinnehållet. En undersköterska på akutmottagningen, som blev slagen i huvudet med en flaska av en berusad man berättar att slaget inte tog särskilt hårt, men:

Ip: Det är rätt mycket en princip, att jag gör det. Jag anser att han måste bli fälld. Det är ju helt klart.

I: Och han kan inte betala skadestånd, antagligen?

Ip: Antagligen inte, men jag kräver alltså för psykiskt lidande. Eftersom jag anser att... vi ska ju inte ha på käften när vi går här.

En kvinna, som också arbetar på akutmottagningen, blev vid ett tillfälle "knockad" av en "A-lagare". Hon polisanmälde mannen och synes ge anmälan ett egenvärde, då hon jämför sig med andra yrkesgrupper:

– jag hade inte tvekat idag att göra om det [polisanmäla]. Det hade jag inte gjort. För jag tycker att jag är... även om jag vet... jag har min arbetsplats på ett sånt här ställe. Jag vet att jag kan bli utsatt... Jag menar, varför ska jag ta emot slag? Det tycker jag inte liksom att... Det är ingen annan som sitter på ett postkontor, att hon ska acceptera att ta emot slag av någon kund, som står bakom andra sidan postluckan eller nånting!

DISKUSSION

'Anmälningbenägenheten' diskuterades i skriften "Konsten att läsa statistik om brott och brottslingar" som ett resultat av antingen enskilda individers kalkylerande eller utifrån förändringar i den samhällseliga moralstrukturen.

Detta ter sig på flera sätt som en alltför förenklad bild. De enskildas kalkylerande antogs styra anmälningar beträffande tillgreppsbrott. I British Crime Survey (1984) visade det sig emellertid att 33 % av dem som anmälde ett bostadsinbrott uppfattade anmälan som en plikthandling: "Det är ju så man ska göra". I Maguires (1982) studie kunde polisanmälan vara en handling som "normaliserade situationen" då man kom hem och upptäckt att bostaden utsatts för inbrott. Förändringar i den samhällseliga moralstrukturen diskuteras som en faktor beträffande framförallt våldsbrott. Dessa förändringar bygger ofta på ett presentationsarbete från moraliska entreprenörer där idealtypiska egenskaper hos offer, gärningsmän och situation framhålls. (Christie, 1986, Loseke, 1992). Resultatet – den nya, generella sociala konstruktionen – överensstämmer emellertid inte alltid med den empiriska verkligheten. Om de unga kvinnor som Wood och Rennies (1994) studerade blivit utsatta för våldtäkt, var något de inte själva säkra på. Händelsen överensstämde inte med Hollywoodimagen, som en av dem uttryckte det. I sådana fall anmäler man knappast ett brott.

En anmälan är alltså ingen enkel handling. Den kan vara en produkt av såväl allmänna kulturella tolkningsprocesser, som mer situationsbetingade. Den kan vara en handling som återspeglar ett rationellt ekonomiskt kalkylerande; den kan också vara en handling som syftar till att normalisera en situation. Vidare kan en anmälan,

eller avsaknaden av en sådan vara en följd av interaktionen med rättsapparaten där dess representanter kan förhindra såväl som uppmuntra en sådan skrivelse. (Se Davies, 1983 beträffande det förstnämnda och Åkerström, 1996 för det sistnämnda).

En anmälningspraktik kan emellertid också förstås utifrån en *lokal kulturell praxis*. I detta sammanhang har ett yrkesområde diskuterats. Det finns emellertid andra lokala kulturer där den s k anmälningsbenägenheten sannolikt varierar utifrån varierande moralkodex. Maffian är ett typexempel, men illustrationen måste inte vara så drastisk. I en engelsk studie av några innerstadsområden med hög andel brott, visade sig t ex påbudet att icke tjalla inte bara gällde *vis-à-vis* poliser; alla officiella representanter som lärare, socialarbetare etc skulle undvikas. (Evans, Fraser, Walklate, 1996).

Uppenbarligen finns det alltså lokala kulturer där man vill avskräcka från anmälningar, andra där anmälningar uppmuntras. Ovan har det sistnämnda diskuterats utifrån intressen av att presentera arbetstyngd. Synliggörandet består av sammantagna siffror som återspeglas i arbetsskadestatistik. Andra lokala kulturer där människor uppmuntras att anmäla är kvinnojourer, där man uppfattar polisanmälningar av män som misshandlat kvinnor, som symboliska markeringar. (Loseke, 1992; Åkerström, 1990).

Undersökningar av anmälningspraktiken synes alltså vara väsentliga. Svensk kriminologi har en tradition av att i hög grad använda sig av registerdata. Teoretiskt har kopplingen till mänskliga interaktioner getts sitt erkännande genom diskussioner om 'anmälningsbenägenhet' och 'mörkertal'. När man skriver om detta handlar det i allmänhet om huruvida registerdata avspeglar en sann eller falsk bild av verkligheten. (Persson, 1980). Från en annan utgångspunkt är emellertid registerdata – oavsett hur väl de speglar ett fenomen – data som är självklart "sanna". Det viktiga är att se vad de representerar. Studier av den interaktion som producerar registren har därför ett egenvärde.

REFERENSER

- Balvig, F. 1995. *Kontrollbilleder- udvalgte tekster 75-94*. Holte: SOCPOL.
- Best, J. 1989. "Dark Figures and Child Victims: Statistical Claims about Missing Children" i J. Best (ed) *Images of Issues: Typifying Contemporary Social Problems*. New York: Aldine de Gruyter.
- Christie, N. 1986. "The Ideal Victim" i Fattah, ed. *From Crime Policy to Victim Policy*. London: Macmillan.
- Davies, P. 1983. "Restoring the Semblance of Order: Police Strategies in the Domestic Disturbance" *Symbolic Interaction* 6:261-278.
- Evans, K., Fraser, P., Walklate, S. 1996. *The Sociological Review* 44:3:361-380.
- Konsten att läsa statistik om brott och brottslingar* 1993. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Loseke, D. R., 1992. *The Battered Woman and Shelters: The Social Construction of Wife Abuse*, Albany, NY: SUNY Press.
- Loseke, D. 1991. "Changing the Boundaries of Crime: The Battered Women's Social Movement and the Definition of Wife Abuse as Criminal Activity." *Criminal Justice Review*. 16:2:249-261.

- Maguire, M. 1982. *Burglary in a Dwelling — the Offence, the Offender and the Victim*. Heinemann: London.
- Persson, L. 1980. *Hidden Criminality: theoretical and methodological problems, empirical results*. Akad. avh. Stockholms universitet.
- Wood, L. och Rennie, H. 1994. "Formulating Rape" *Discourse & Society* 5:1:125-148.
- Åkerström, M. 1990. *Dilemman i frivilligjourer: exemplen kvinno- och brottsofferjourer*. Research reports. Sociologiska institutionen. Lunds universitet.
- Åkerström, M. 1993. *Våld och hot i sjukvårdsarbeten*. Lund. Sociologiska institutionen. Network for Research in Criminology and Deviant Behaviour at Lund university.
- Åkerström, M. 1997. "Vad är våld? Beskrivningar i tal och tabeller" (manuskript)
- Åkerström, M. 1996. "Police Persuasion: Making Battered Women File a Complaint" Paper presenterat på Law & Society Meeting, Glasgow 10-13 juli, 1996.

Noter:

- ¹ Huruvida skillnaden är faktisk och beror på större kompetens i bemötande etc eller huruvida den beror på olika tolkningar av aggressivitet kan inte avgöras med det material (intervjuer) som finns tillgängligt.